

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Haziran/June 2023, ss. 101-124.
Geliş Tarihi–Received Date: 19.04.2023
Kabul Tarihi–Accepted Date: 06.05.2023
Araştırma Makalesi – Research Article

BİR HALK SUFİ GRUBU OLARAK ÇELEBİLER

(The Chelebis as a public sufi group)

Fuzuli BAYAT¹

ÖZ

Kendilerinin Karaman soyundan geldiklerinde ısrar eden Azerbaycan Çelebileri Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nde 200 yıldan fazla zaman diliminde tarikata dayalı bir kabile yapılanmasını az veya çok derecede koruyabilmişlerdir. Ancak bu süre zarfında kabile-tarikat özelliklerini korumak adına hem Rus yönetimi hem de komünist rejimle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Aktif mücadele ettikleri gibi gizli faaliyete de geçmiş, bağımsızlıktan sonra Karabağ savaşı sonucunda göçmen durumuna düşmüş ve Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine özellikle Bakü, Sumgayıt gibi şehirlere dağılmışlardır. Bu da onların sufi uygulamalarına, geleneksel yaşamlarına, irşad sistemlerine belli ölçüde tesir göstermiştir. Çelebiler her ne kadar kendilerini İmam evlatları seyitlerle aynı tutsalar da, kendilerine bazen biz Aleviyiz deseler de bugün Sünni meyilli bir toplumdur. Buna rağmen Çelebiler, Hz. Ali'yi aşırı şekilde sevmekte ve Muharrem taziyesini matem ayı, Aşura'yı büyük trajedi olarak her yıl anmaktadırlar. Sovyetleşmeden önce Rus politikasının mezhep çatışmasının önünü almak için Şii ve Sünni çevreler arasında barış ve yakınlaşmayı sağlamak amacıyla kelime-i şehadeti “Eşhedü en la ilahe illallah, eşhedü enne Muhammeden Resululullah, eşhedü enne emirel-muminine Aliyen Veliyullah” şeklinde okumuşlardır. Çarlık Rusyası ve Sovyetler döneminde işgale karşı milli mücadele hareketine önderlik etmiş, takipler ve sürgünler, kurşuna dizilmeler sonucunda tüm girişimleri sert bir biçimde önlenmiştir. Bu yazıda Çelebilerin Hacı Bektaş soyundan olabilme olasılığı, Azerbaycan ve Gürcistan'da yayılmaları, işgale ve asimilasyon siyasetine karşı ayaklanmaları, kutsal ziyaret yerleri, eski Türk şamanist uygulamalarını korumaları, halk sufi tarikat yapıları ve inançları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Çelebiler, mezhepler arası barışık, halk sufizmi, sufi grubu, milli mücadele.

ABSTRACT

The Azerbaijani Chelebis, who insisted that they were descended from Karaman, were able to maintain a tribal structure more or less for more than 200 years in Tsarist Russia

¹ Prof. Dr., Azerbaycan Milli Elmler Akademisi Folklor Enstitüsü,
fuzulibayat5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0811-5852.

and the Soviet Union. However, during this period, they had to struggle with both the Russian administration and the communist regime in order to preserve their tribal-order characteristics. As they fought actively, they also started secret activities, after independence, they fell into a state of stagnation as a result of the Karabakh war and spread to various regions of Azerbaijan, especially to cities such as Baku and Sumgait. This had a certain effect on their Sufi practices, traditional life, and guidance systems. Although the Chelebis consider themselves the same as the sons of Imam, and Sayyids, and sometimes call themselves Alevis, today they are a Sunni-inclined society. Regardless, the Çelebis love Ali immensely and record Muharram as a mourning month and Ashura as a great tragedy every year. Before the Sovietization, in order to prevent the sectarian conflict of Russian policy, they tried to make Shiite and Sunni reconciliation, and they read kalima-i shahadah as “Eşhedü en la ilahe illallah, eşhedü enne Muhammeden Rasulullah, eşhedü enne empirel-Muminine Aliyen veliyullah”. He led the national struggle movement against the occupation during Tsarist Russia and the Soviet era, and as a result of pursuits, exiles, and shootings, all attempts were harshly prevented. In this article, the possibility of the Chelebis being descended from Haji Bektash, their spread in Azerbaijan and Georgia, their revolts against the occupation and assimilation policy, their sacred places of visit, their preservation of old Turkish shamanist practices, public sufi order structures and beliefs are emphasized.

Keywords: Chelebis, peaceful between sects, folk sufism, sufi group, national struggle.

GİRİŞ

Çarlık Rusyası ve arkasınca Sovyetler Birliği yönetiminde yaşamağa mecbur kalmış Türkler millî bilinci ve gelenekleri, ruhani yaşamı ve maneviyatı halk sufi grupları aracılığıyla korumaya çalışmışlardır. Bu çaba eriyip yok olmama, kendi kimliğiyle var olma mücadelesiydi. İster Orta Asya’da ister Kafrasıya’da isterse de Azerbaycan’da faaliyet gösteren tarikatlar işgale ve asimilasyon siyasetine karşı mücadelelere önderlik etmiş, millî bilinci diri tutmaya çalışmışlardır. Başarısız ayaklanmalardan sonra Sovyetler dönemine gelindiğinde gizli faaliyete geçmiş onlarca tarikat vardı. Sovyet rejminin tek amacı bu tarikat üyelerini birbir ortaya çıkarıp mahvetmek, gizli örgütleri tasfiye etmekle millî direnişi kırmak idi. Bundan dolayıdır ki bu yapılanmaların birçoğu hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Geniş alana yayılmış bazı tarikatlar (İşanlık, Müridizm, Kadirilik) hakkında en azından ideolojik açıdan yapılan değerlendirmeler varsa da, çoğu sufi grupları (Çelebiler, Hanegahlılar, Sofular, Şihlar vb.) hakkında ya hiçbir bilgimiz yoktur ya da çok az şey bilmekteyiz. Çok az bildiğimiz evliya gruplarından biri de Çelebilerdir. Sovyet döneminde rejime başkaldırmaları, Sovyet karşıtı propaganda yaptıkları nede-

niyle Çelebilerin ve Çelebi evliya grubunun bilimsel açıdan incelenmesine yasak konulmuştur. Oysa halk arasında gösterdikleri keramatleri, tedavi seansları, ihtiyacı olanlara maddi ve manevi yardım etmeleriyle bilinen Çelebiler her zaman sevgi mazharı olmuştur. Hiçbir ideolojî ve siyasî baskı halkın Çelebiler hakkındaki düşüncesini değiştirememiştir.

BULGULAR

1. Çelebilerin Ortaya Çıkışı ve Kabile Yapılanması

Türk aşireti olan ve “Çelebi” olarak adlandırılan bu evliya grubunun tarihi, etnik kimliği, nereden ve ne zaman Anadolu’ya ve Azerbaycan’a geldikleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak bilinen o ki Orta Asya kökenli bu Türk kabilesi İran ve Azerbaycan üzerinden Anadolu’ya ve Suriye’ye geçmiş, geniş bir alana yayılmıştır. Çelebi aşiretinin 14. yüzyılda Orta Asya’da, özellikle Kazakistan’ın Sayram bölgesinde yaşadıkları varsayılır. Çelebilerin Kazakistan’ın Sayram kentinden geldiği ve Ahmet Yesevi ile akrabalıkları bulunduğu da varsayılmaktadır. Nitekim bugün dahi Orta Asya’daki Türk halklarının çoğu ünlü ve saygın adamlara Çelebi derler. Çelebiler, Kazakistan’dan çıkarak İran coğrafyası üzerinden Kafkasya’ya geçmiş, ardından Yozgat üzerinde Aksaray’a gelip yerleşmişlerdir. Çok büyük bir aile olmaları Anadolu’da sultana karşı ayaklanmaları sebebiyle ailenin bir kısmının Çanakkale’ye, bir kısmının Diyarbakır’a, bir kısmının Halep’e, bir kısmının Dört Yol’a ve bir kısmının da Kilis’e yerleştikleri ihtimaller arasındadır. Konargöçer bir Türk aşireti olmalarına rağmen bazı kaynaklarda onları farklı etnik gruplara da ait olarak göstermektedirler.

Nitekim bu Türkmen aşiretinin bir kısmının Kürtleştiği veya Kürt olarak gösterildiği de malumdur. Şöyle ki Mardin’de bulunan Çelebi aşireti Kürt kökenli olarak tanınmaktadır. Bu aşiretin 1919’da yaşandığı iddia edilen Süryani katliamında Çelebi Ağa’nın Süryanilerin bulunduğu manastırın etrafını adamlarıyla çevirerek Süryanileri koruduğu ve katliama destek vermediği bilinmektedir. Ayrıca bu aşirete bağlı olup farklı inançlardan olan insanlar (Müslüman, Süryani ve Yezidi) mevcuttur (URL-1). Bunun dışında Araplaşmış Çelebiler de vardır. Kazakistan topraklarından çıkarak Anadolu’ya gelen Orta Asya Türklerinden olan Çelebilerin göçleri sonunda bazılarının zorunlu şekilde Kürtleştiği bazılarının da kendilerini Arap olarak tanımlamış olmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak Çelebi-

lü/Çelebili/Çelebiler adları ile bilinen bu aşiret için “Yörükân Tâifesinden”dirler denilir ve bugün Anadolu’da Çelebi, Çelebiler, Çelebiuşağı adlı köylerde yaşamaktadırlar (URL-2).

Azerbaycan’daki Çelebi köyünün sakinleri de her zaman kendilerine “Biz Çelebiyiz” derler ve bunlar Karabağ’ın iki köyünde meskûndurlar. Bu köyler Karabağ’ın Cebrail ve Berde bölgelerinde bulunmaktadır. Ayrıca Çelebiler Şirvan bölgesinde, Ağdaş ve Seki’de de yaşamaktadırlar ki birbirleriyle akrabalık bağı olduğu varsayılmaktadır.

Çelebiler ve onların Orta Asya kökenli bir aşiret olduğu hakkındaki malumatları Ahmet Münir Bilgen’in derlediği *Çelebi-Bilgen-Kardam Ailelerinin Soyağacı* adlı çalışmasından öğrenmekteyiz. Yazarın, ataları olan Çelebilerin soyu hakkındaki bilgileri şöyledir: Orta Asya Türklerinden Türkmen aşiretinin Behmişli oymağından Çelebiler kolu olarak oralardan ikinci göç zamanında 1400’lü yıllarda Yozgat’a, oradan da Konya’ya gelmişlerdir. Çelebiler Konya’ya geldiklerinde reisleri Hüseyin Çelebi Konya-Karaman arasında arazi edinmiştir. Burasının, bugün o yörede Hıdırlı harebelerinin bulunduğu yer olduğu söylenmektedir. Hüseyin Çelebi’nin çocuklarından İsmail Çelebi reis olarak güneye hareket eder. Ayrılışının ailevi bir geçimsizlikten olduğu rivayet edilmektedir. Maraş-Eloğlu arasında Dulkadiroğullarına bağlı mıntıkada bir müddet kalırlar. İsmail Çelebi’nin çocuklarından Osman Çelebi ayrılarak Dört Yol-Kuzuculu köyüne yerleşir. Şu anda bu köyde Çelebi soyadını taşıyanların sayısı bini aşmaktadır. İsmail Çelebi’nin ikinci oğlu Hıdırlı Çelebi Kilis’in Musabeyli nahiyesi Büyük Kardam köyünün bulunduğu yere gelir. O yıl kar fazla yağdığından kardan evler yaparak kışı orada geçirirler. Sonradan burada Kardam köyünü kurar ve hayvancılıkla uğraşırlar. Hıdırlı Çelebi’nin mezarının Kardam köyünde olduğu söylenmektedir. Rivayete göre ölüm tarihi 1734’tür. Hıdırlı Çelebi’nin üç oğlu buradan ayrılarak çeşitli bölgelere yerleşirler. Emin Çelebi ve Mehmet Çelebi ise Kilis’de meskunlaşır. Mehmet Çelebi de Halep’e giderek orada kalır. İsmail Çelebi ise Musabeyli nahiyesinin Hıdırlı köyünü kurarak orasını kendine mesken tutar. Oğlu Mehmet Çelebi Musabeyliye Baybeyi olur. O tarihte Halep’in bölge kumandanı Süleyman Paşa ona bir kılıç, bir takım bakır kahve tepsisi, bir bostan hediye eder. Aile bunları halen saklamaktadır (URL-3).

Cevdet Türkay, arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgilerde Çelebi, Çelebiler, Çelebili, Çelebilülerin yerleşim yerlerini ve kabile mensupluklarını aşağıdaki şekilde belirtmektedir: Yörükân Tâifesinden olan Çelebiler Ordu (Karahisârı-i Şarkı Sancağı), Kırkkilise (Vize Sancağı), Edirne ve Gümülcine (Paşa Sancağı) Kazâlarında meskundurlar (Türkay, 2001: 253). Yusuf Halaçoğlu'nda Çelebiler ya Özer Yörüklerinden ya da Çokun yörüklerinden olarak gösterilse de Oğuzların Döger boyundan oldukları yazılıdır (Halaçoğlu, 2009: 524). Ayrıca bugün Anadolu'da Kırıkkale ilinde Çelebi adında bir ilçe vardır. Bu ilçe Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma döneminin başlangıcı olarak bilinen Anadolu'nun fethinin ilk zamanlarında Doğu'yu Batı'ya bağlayan yolların en önemlisi olan Kırşehir - Ankara yolunun birkaç km yakınında bulunan ve Karalık olarak bilinen mevkiide iskân edilen köylülerle meskûn hale gelmiştir (URL-4). Elazığ ilinin Karakoçan ilçesine bağlı bir köyün de adı Çelebi'dir.

Çelebilerin Azerbaycan'da meskûnlaşma tarihi ve nedeni ise biraz daha karışıktır. Sözlü tarihe göre Çelebi aşireti Azerbaycan'a Hacı Karaman önderliğinde gelmiştir. Asıl adı Ahmed Çelebi olan Hacı Karaman Diyarbakır'da dünyaya gelmiş, medrese eğitimi almış ve keramet sahibi şeyh olarak tanınmıştır. Daha sonra hangi sebepten olduğu bilinmese de tahmini olarak 16-17. yüzyıllarda Azerbaycan'a gelmiştir. Rivayete göre Diyarbakır'dan Azerbaycan'a üç adam gelerek yerleşmiştir. Bunlardan biri Hacı Karaman, diğeri Kara Pirim denilen şahıs ki Ağdere ile Terter yolu üzerinde yerleşmiş olup günümüzde mezarı ziyaretgâhtır. Üçüncüsü Kubadlı bölgesine yerleşen Ağabalım isimli şeyh olup, onun da mezarı ziyaret yeridir (KK-2). Anlaşılan Diyarbakır'dan gelip Karabağ bölgesinde yerleşen bu üç sufi yöre halkını irşadla görevlendirilmişlerdir. Onların geliş tarihi Azerbaycan'da Şah İsmail'in kurduğu Safeviler Devleti zamanına denk gelir.

Çelebilerin Anadolu'dan geldiği, Hacı Bektaş soyuna bağlı oldukları, Caferi mezhebine mensup oldukları bilirse ve Karabağ'ın güneyinde faaliyet gösterecekleri de zamanla burada Sünnî görünüm kazanmışlardır. Buna rağmen Hz. Ali'ye büyük saygı gösteren, Ali aşkını her şeyden yüce tutan, Muharremlikte Kerbela olayının yasını tutan, o günlerde nişan, düğün yapmayan, Aşura'yı büyük matem günü bilen, Muaviye'ye ve Yezid'e lanet okuyan bu tarikat temsilcilerine 'Alevi' denildiği de bilinmektedir. Hatta Çelebi büyüklerinin evlerinde Ehl-i Beyt imamlarının resimleri asılıdır. Kaynak kişinin aktardıklarına göre Çelebiler,

soylarını Şiiilerin altıncı imamı İmam Cafer es-Sâdık'a (699/702-765) bağlar ve "Biz ne Sünniyiz ne Şiiyiz, biz asıl Müslümanız" derler (KK-1). Hatta Hacı Kasım Çelebi kendi soyuna ve müritlerine dermiş ki "Sizden sorsalar ki Şiasız, yoksa Sünni, onda cevap verersiniz ki biz ne Hz. Ali'ni veli bilmeyen, vilayetini tanımayan Sünnilerdeniz, ne de Peygamber'in sehabelerinden olan Ebubekir'e, Ömer'e, Osman'a ve Ayşe'ye söven Şialardanız" (KK-2). Bazı bilgilere göre Çelebilerin Azerbaycan'a yerleşmesinde müstesna rolü olan Hacı Karaman Çelebi kendi soyunu dördüncü imam Zeynelâbidîn lakabıyla anılan Ali bin Hüseyin'e bağlar. Kaynak kişiler bunu "Zeynelâbidîn'in soyundan torunu Cafer es-Sâdık'tan gelimiz" (KK-1; KK-2) şeklinde izah etmektedirler.

Azerbaycan'da hem Cebrail hem de Berde bölgelerinde Çelebiler adlı köy Çelebi evliya grubunun adı ile ilgilidir. Ayrıca Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde de Çelebiler köyü kayıtlara geçmiştir. Ancak Gürcüler bu köyü dağıtmış ve haritadan silmişlerdir. Gürcistan'da Çelebilerin yaşadığını 1728 tarihinde Osmanlı'da düzenlenen "*Tiflis Ayeletinin Müfessel Defteri*" adlı tarihî vesikadan öğrenmekteyiz. Bu vesikada Baydar nahiyesinde Çelebi köyünün olduğu bildirilir. Gürcistan'da Çelebilerin varlığı hakkında Gürcistan Merkezi Arşivinde de kıymetli bilgiler vardır. Ayrıca Gürcistan'da beşyüz yıllık bir geçmişi olan Çelebiler kabristanlığı da vardır.

Çelebi adına en çok Türkiye, Azerbaycan; daha sonra Ukrayna, İran, Gürcistan, Rusya, Bulgaristan, Suriye'de ve diğer yerlerde rastlamak mümkündür.

2. Çelebiler ve Çelebi Adı

Azerbaycan'da Çelebi soyadını taşıyan ilk tarihî şahsiyet Şeki hükümdarı Hacı Çelebi Han'dır (1703-1755). Bir Çelebi olarak Nadir Şah'a ve onun Şeki'deki naine karşı ayaklanan Hacı Çelebi uzun zaman Avşar hükümdarı Nadir Şah'a karşı direnmiş, topraklarının nispi bağımsızlığını koruyabilmiştir. Daha sonra Şeki'ye han olarak atanan Hacı Çelebi ve soyu uzun zaman yöreyi yönetmiş ve Şeki Hanlığı'nı kurmuştur. Devrinin en güçlü hanlıklarından birini kuran Hacı Çelebi ne yazık ki komşuları olan hanlıklarla iyi geçinmemiş. Ancak Gürcülerin Azerbaycan'ın bazı bölgelerini işgal etmesine de göz yummamıştır. Hacı Çelebi Han'ın Çelebilerle akraba olduğu bilinmese de Cebrail Çelebilerinden kendi atlı birliği olan Mehmed Çelebi'nin Şeki'ye gelerek sonuncu Şeki hanı Hüseyin Han Çe-

lebi ile birlikte Dağıstan'a Şeyh Şamil'e yardım ettikleri hakkında bilgiler de vardır (KK-2).

Azerbaycan'da meskunlaşan Çelebilerin hangi tarikata mensup oldukları bilinmese de (kendilerini Nakşibendi tarikatına atfederler) Anadolu'daki Çelebilerin tarikatı Bektaşîlik olup kendilerini bu yolun esas takipçileri olarak görmekte-dirler. Buna rağmen Azerbaycan'daki Çelebiler Hacı Bektaş Veli'yi bilirler. Hatta çok sevdiklerini, kutsal bir kişiliğe sahip olduğunu ifade etmek için aşağıdaki beyti söylerler:

“Medet Ey Şâh-ı velayet Esedullah Ali

Yetis Ey Pir-i Tarikat Hacı Bektâş-ı Veli”²

“Siz Hacı Bektaş Veli soyundan mısınız” sorusuna kendisi de ana tarafından Çelebi olan kaynak kişi net bir cevap verememiştir (KK-2). Ancak onun gelini “Deyilenlere göre biz Mevlana'nın soyundanız” cevabını vermiştir.

Hacı Bektaş tarikatının takipçileri “yol oğlu” ve “bel oğlu” olarak iki kısma ayrılır. Yol oğlu Babagan kolunu, bel oğlu ise Çelebiler kolunu oluşturur. Çelebiler bilindiği kadarıyla Hacı Bektaş'ın bel oğlu kolunun temsilcileridirler. Safevi Ocağı'na sempati duyan Çelebiler ve diğer mustakil Bektaşî Ocakları (Yaman, 2007: 109-110) Osmanlı yönetimi ile iyi geçinemediklerinden 16.-17. yüzyıllarda himayedarları olarak gördükleri I. Şah İsmail'in kurduğu Safevi Devleti'ne göç etmişlerdir. Bunların bir kısmı Karabağ'ın Cicimli, Dağ Tumas ve sonradan Çelebiler olarak anılacak köylerine yerleşmişlerdir.

Alevilikte dedelik dört kategoride değerlendirilir: 1) Ocakzadeler, 2) Dedeganlar/Çelebiler, 3) Babaganlar ve 4) Vekaleten dedelik görevini yapan “Dikme Dedeler Kolu”, “Geçici İcazetli Dedeler Kolu” ve “Bedreddin Babalar” (Subaşı, 2010: 112; Yıldız, 2004: 327). Aslında Çelebiler kendilerinin Hacı Bektaş Veli'nin bel oğlu olduğunu savundukları için dedeliğin soyla geçtiğini ileri sürdüklerinden

² Bu şiir 19. asır Bektaşî saz şairlerinden olan Ecri'ye aittir. Nereli olduğu bilinmese de hayatının mühim bir kısmı Mısır'da geçen bu saz şairinin “Der beyân-ı divân-ı Ecri Baba” adlı küçük bir divanı da vardır. Müseddes şeklinde yazılan bu şiirin ilk bendi ve kaynak kişinin söylediği beytin aslı şöyledir:

“Okuyup mushaf-ı hüsnündeki ol hatt-ı celî / Cezbe-i aşk-ı velâ ile dedik sana belî /Nokta-i sırr-ı Hudâ zâtının oldu bedeli /Sendedir bahr-i vefa sendedir ol kudret eli /Yetiş ey Şâh-ı velayet Esedullah Ali /Medet ey pîr-i tarikat Hacı Bektâş-ı Veli” (Ergun, s.106-107).

onlara “Dedeganlar” denilir. Bu nedenle Çelebiler/Dedeganlar Kızılbaşlılar. Bu Çelebilerin 16. yüzyılda Azerbaycan’ın Muğan ve Aran bölgelerinde tekke kuran ve kendini Hacı Bektaş’ın oğlu (yol oğlu) olarak adlandıran Baba Samit/Baba Semit’in soyu veya ardılları olduğunu da düşünmek mümkündür. Ancak Baba Samit hem adından hem de faaliyetlerinden görüldüğü kadarıyla Babagan koluna mensup Bektaşî dervişlerindendir.

Ön Asya dervişlerinin Çelebi olarak adlandıklarını vaktiyle P. Melioranskiy de söylemiştir (1894-1897: 29).

Sovyetlerin ateist ve anti-sufi propagandası döneminde sadece Azerbaycan’da Çelebilerin, Nigarilerin, Sofuların, Hanegahlıların ve diğerlerinin değil, Kafkasya’da Kadiri tarikatı ve Müridizm üyelerinin, Orta Asya’da İşanların, Hocaların ve Seyitlerin de gizli faaliyete geçtiği bilinmektedir.

Azerbaycan’da Çelebiler yalnız Karabağ’da değil diğer bölgelerde de meskûnlaşmışlardır. Örneğin Çelebilerin Şeki’deki varlığını ve Karabağ Çelebileri ile akrabalıklarını ispatlayacak bir delil Şeki’nin Babaratma köyünde yerleşen 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına ait olan Babaratma pirinin üzerindeki kitabedir. Bu ocak hakkında bilgi veren araştırmacı kitabenin Arapça olduğunu bildirdikten sonra metnin çevirisini aşağıdaki şekilde verir: “Merhametli ve rahim Allah’ın adıyla. Bu mezar meşhur âlim... Hac el-Haremeyn (iki kutsal yerin) hacısı Hacı Ağa Mehemed’indir. Allah’ın ve Allah’ın velisinin yardımıyla ve onun kutsallığıyla bu tikiliyi inşa etmeğe başladı. Hac el-Haremeyn Seyit Hacı Ağa Mehemed Efendi ibn Seyit Kasım Çelebi ibn Seyit Gedaş Çelebi Efendi ibn Seyit Hacı Şeyh Mürsel Şeyh Babarata 1005 (1596-1597) yılında...” (Seferova, 2012: 36). Bu tamamlanmamış bilgiden Karabağ’da Ruslara karşı ayaklanma başlatmış Hacı Kasım Çelebi’nin (Şeki’deki adı ile Seyit Kasım Çelebi) adını da öğrenmiş olmaktadır. Ancak bu iki evliyanın aynı kişi olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir.

Yalnız Karabağ’da “Çelebi” kelimesi, aşiretin, köyün, tarikatın ve son olarak da Çelebi köyünde dokunan halıların adı anlamına gelir. Cebrail ve Berde bölgelerinde dokunan Çelebi halısı genelde Çelebilerin dokumacılıkta da mahir olduklarını ispatlar. Nitekim bazı bilgilere göre açık artırmaya çıkan (Christie’s auksiyonu 2001) 18. yüzyıla ait Çelebi halısı 42 bin 500 dolara, 2010 da ise diğer bir halı 34 bin dolara satılmıştır (İbrahimov, 2016: 1).

Çelebi kelimesi eski ve Orta Türkçedeki Tanrı anlamına gelen ‘Çeleb’, ‘Çalap’tan türeme olup dinî ve dünyevî hâkimlere verilmiş bir unvandır. Ayrıca tahtın varislerinin, büyük ordu komutanlarının da ‘Çelebi’ unvanı veya adı taşıdığı bilinmektedir. Bazen bu kelime Allah’ı seven, bilgin anlamlarına da gelmektedir. Türkçede görgülü, terbiyeli, bilgili, ince, olgun kimselere çelebi denildiği gibi Bektaşî ve Mevlevilerin ulu pirlarına de Çelebi denmiştir (Türkçe Sözlük, 1988: 290-291). Hatta Celaleddin Rumi’nin oğlu Sultan Veled, Çelebi unvanını kabul ettiğinden dolayı soyu da Çelebiler olarak bilinmiştir. Oğulları Ulu Arif Çelebi, Âbid Çelebi ve Vacid Çelebi’dir. V. Bartold’a göre Türkçe kaynaklı olan Çelebi teriminin yazılı eserlerdeki görünümü 14. yüzyıla rastlamaktadır ve Tanrı anlamında kullanılmıştır. Bu kabile adı ile ilgili Bartold yeterli bilgi vermiştir (1968: 611-614). Hem dinî rütbe (Bektaşîlikte ve Mevlevilikte), unvan (şehzadelerin adında), sosyal sınıflarında, ayrıca şahıs adlarında kullanılmaktadır. Mevlana Celaleddin Rumi’den sonra tarikatın başına geçen Hüsameddin Çelebi, Sultan I Bayezid’in kardeşi Yakup Çelebi, 12 oğlunun hepsi Çelebidir. Örneğin Musa Çelebi, Mustafa Çelebi, İsa Çelebi, Süleyman Çelebi, Mehmet Çelebi... Ayrıca ünlü seyyah Evliya Çelebi, ünlü hattat Böğrü Ahmed Çelebi, ilim adamı Kâtib Çelebi, Bektaşî şeyhi Kalender Çelebi, Şeki hanı Hacı Çelebi Han gibi isimlerde görülmektedir. Z. Özlü’nün de yazdığı gibi:

“Osmanlılarda özellikle XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup olanlar, hanedan mensupları, ilmiye ricali, divan şairleri, kalem erbabı, Dîvân-ı Hümâyun kâtipleri, gibi genel olarak okumuş, bilgili kimseler, bazı Osmanlı şehzadeleri ve hatta bazı gayrimüslimler bu unvanla anılmıştır. Kelime muhtemelen Çalap (Allah) kelimesinden gelme olup, İlahi yani Allah’a mensup demek olan “Çalabi” kelimesinin çelebi haline dönüşmüş şeklidir” (Özlü, 2015: 501).

Buna rağmen birçok şarkiyatçı bilim adamı Çelebi kelimesinin Türkçeye Yunançadan, Arapçadan, Kürtçeden, Hıristiyan komşulardan geçtiğini varsayım olarak öne sürseler de fazla taraftar bulamamışlardır.

Yine V. Bartold’dan öğrendiğimize göre 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında yaşamış Azerbaycanlı mutasavvuf şair Şah Kasım Envar tasavvufi şiirlerinde Çelebi terimini âşık (sevgili) anlamında kullanmıştır. Çelebi teriminin bir diğer anlamı “Allah tarafından seçilmiş”tir. Ancak 17. yüzyıldan sonra Osmanlı yöresinde Çelebi kelimesi Efendi sözcüğü ile yer değiştirmiştir. *Hulasey-i Abbasi* eserinde

Çelebi terimi “yazar, şair, okur, bilgin, akıllı” anlamlarında kullanılmıştır (Bartold, 1968: 611).

Ancak Anadolu’daki Alevi-Bektaşilerin önemli bir kesimini oluşturan Çelebilere bağlı ocaklar Hacı Bektaş çelebisinden her yıl icazet almak suretiyle dede olarak görevlendirilmişler, icazet almayanlar ise dedelik yapamamışlardır. Çelebilere bağlı Alevi ocaklarına örnek olarak Seyyid Ali Sultan Ocağı, Garip Musa Ocağı, Eraslan Ocağı, Güvenç Abdal Ocağı, İzmir Kemalpaşa’da bulunan Hamza Baba Ocağı gibi ocakları örnek verebiliriz. Yine bugün Tokat Erbaa Sıraçları da Hacı Bektaş Ocağı’na bağlıdır, yani Çelebiler koluna mensupturlar (Özlü, 2015: 514-515).

Aşiret, cemaat yapısı üzerinde kurulmasa da derviş toplulukları olan Abdallar, Nur Atalılar, Seyfiler vb. sufi gruplar kutsal kabileler arasında zikredilir. Bu derviş kabileleri ve grupları sufi geleneği üzerinde bir yapılanma geçirerek Yeseviye’den, Nakşibendiye’den ve Bektaşîye’den çıkmışlardır. Azerbaycan’da çok sayıda evliya kabilesinin veya cemaatının nesil şecereleri bilinemediğinden bu konuda kesin bir fikir söylemek şu anda mümkün değildir. Herhalde Azerbaycan’ın Karabağ, Muğan, Aran, Ağdaş-Şeki ve Lenkeran bölgelerinde yaşayan Çelebiler, Şeyhler, Sofular, Otuzikiler, Hırmandalılar, Aslanbeyliler, Hanegahlılar, Hacılar gibi isimlerin halk sufizmi ile bağlılığına şüphe yoktur.

Ayrıca Çelebiler bir sufi tarikat grubu olarak gözükmektedir. Evliya grupları ve zümreleri kendi nesil şecerelerini daha ziyade Hz. Ali ve oradan da Hz. Peygamber’e bağlamaktadırlar. Bazı evliya grupları bu mitik şecere ile birlikte gerçek ana-babalarının hangi tarikata bağlı olduğunu iyi bir şekilde bilirdiler. İslâmî evliya kültü şaman (Orta Asya’da bakşı) şecerelerine de tesir etmiştir. Bunu Kırgız ve Kazak bakşılarının soylarını Hz. Fatıma’ya bağlamaları da doğrular. Halk sufizmi gruplarının soylarını Ehl-i Beyt’e bağlamaları bir kural olarak Müslüman Türklerin yaşadıkları tüm bölgelerde vardır. Hatta Orta Asya Türkmenlerinin altı evliya grubundan dördü soylarını Hz. Ali’ye bağlarlar. Ehl-i Beyt’ten olmayanlara Orta Asya’da ve Tataristan’da İşan denilmediği bir gerçektir. Oysa adları zikredilen evliya grupları genelde Sünni inancında olsalar da kendilerini seyit olarak adlandırmaktan geri durmazlar. Çelebiler de Azerbaycan’da din adamlarına seyit denildiği hâlde kendilerinin Çelebi adlanmalarının sebebini bilmediklerini söylerler. Çünkü bununla kastettikleri şey, soylarının Cafer es-Sâdık’a bağlanmasıdır.

3. Rus ve Sovyet Yönetimine Karşı Çelebi Ayaklanmaları

Çelebiler Karabağ'a yerleştikleri günden itibaren irfani eğitim yolunu tutmuş, hem geleneksel yaşamı tehdit eden hem de dinî-inançsal yapıyı bozan girişimlere karşı çıkmışlardır. Diğer sufi grupları gibi Çelebiler de önce Rus işgaline, sonra da Sovyet yönetimine karşı halkı direnişe kaldırmak yolunu tuttular. İslâmiyet'i halk sufizmi anlayışı çerçevesinde koruyan Çelebiler, Sofular, Şeyhler/Şihlar, Hane-gahlılar, Otuzikiler vb. tarikat yapıları kabileler Çarlık Rusyası'nda ayaklanmalar çıkarsalar da Sovyetler Birliği'nin top yekün saldırıya geçtiği otuzlu yıllarda ta-kiyye yaparak gizli faaliyete geçtiler. Bu nedenle de onların tarikat mensubiyetle-ri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.

Orta Asya'da İşanlık ve Müridizm, Kafkaslar'da ve Dağıstan'da Kadirilik ve Mü-ridizm, Azerbaycan'da Ehl-i Haklar ve seyitlik, Anadolu'da Kızılbaşlık çatısı al-tında Bektaşilik, Haydarilik, Alevilik, resmi olan tüm dinî ve idari kurumlara mu-halefet ruhunda şekillenmiş tarikatlardır. Orta Asya'da ve Kafkasya'da Çarlık Rusyası'nın ve Sovyet rejiminin en barışmaz düşmanları da halk sufileriydi. Mer-keziyetçilikten uzak, karmaşık yapıları bu tarikatleri kontrol altında tutmak her zaman zor olduğu için işgal güçleri onları bir yandan yok etmeye, diğer yandan da halkın gözünden düşürmeye çalışmaktaydı. Özellikle resmi din kurumları ile bir-çok Rus eğitimi görmüş yerel aydınlar milliyetçi ve direnişçi ruhundan dolayı İşanlığa, Müridizm'e, Seyitlik kurumlarına nefretle bakmaktaydılar. Milliyetçi ruhun güçlenmesi Rus işgalinin başlamasıyla daha da alevlenmiş oldu. Nitekim Rus İmparatorluğu genişleme politikasını izleyerek 18. yüzyılda birbirinin arka-sınca Türklerin yaşadığı bölgeleri işgal etmeye başladı. İşgale karşı ayaklananların Sayan-Altay'daki manevî liderleri şamanlar iken, Orta Asya'da bu görevi İslâmla-şan şamanlık kurumlarının üyeleri olan İşanlar, Kafkaslar'da Müridizm üyeleri, Azerbaycan'da seyitler ve Çelebiler üstlenmiş oldular.

Takipler ve manevî işkenceler sonucunda kendisini Ehl-i Beyt soyuna bağlayan Hacı Karaman Çelebi'nin yedinci kuşaktan torunu olan 1865 doğumlu Şeyh Hacı Kasım Çelebi 1928 yılında öldü. Yerine geçen oğlu Alı (Ali ismi ile karıştırılmama-lı)³ Çelebi (Çelebiler bu iki Alı'nın birbirine karışmaması için buna Küçük Alı Çe-

³ Azerbaycan'da Alı ve Eli (Ali) isimleri iki farklı isimdir. Örneğin 19. yüzyılın ünlü Azerbaycan saz şairi Âşık Alı ve 20. yüzyılda yaşamış başka bir Âşık Eli (Ali) vardır. Sovyetlerin ilk yıllarında yaşayan Küçük Alı ve ondan çok sonralar dünyaya gelen Ali Çelebi iki ayrı şahıstır.

lebi de derler) de her an ayaklanma çıkaracağı endişesiyle rejim tarafından sürekli gözetim altında tutuldu. Hatta üç yıl Şuşa hapisanesinde yattı, sonra serbest bırakıldı. Dağ Tumas köyünde kolhoz kurulmasına engel olduğu gerekçesiyle 8 Ağustos 1937 yılında karşı devrimci Mürit grubunun lideri olarak hapse atıldı. Arkasınca 5 Eylül 1937 yılında kurşuna dizildi.

Alı Çelebi'nin büyük oğlu Teyfur Çelebi amcası Yasin Çelebi ve babası Alı Çelebi tutulduktan sonra halası Hafize Çelebi tarafından Sirik'e gönderilir, ancak yolda Sirik kaçakları onu kendilerine katırlar ki, Sovyetlere karşı mücadelede daha etkili olsunlar. Teyfur Çelebi 1932 yılında Kaçak Süleyman, Kaçak Nazar'la birlikte yakalanır sürgüne gönderilir. Hafize Çelebi de 1937 yılında yaylağa giderken Hanağabulağı köyünde bir eve misafir olur. Eve baskın yapan NKVD çalışanları evde Kur'an bulurlar. Ev sahibi "Kur'an bizim değil, Hafize Çelebi'nindir", der. Bu kadın 10 yıl müddetine Uzak Sibiryaya Murmansk şehrine sürgün edilir. Orada da dünyasını değiştirir (KK-2). "Sovyet hükümetinin Çelebilere divan tutmağı bununla da bitmir. Örneğin Ahmed Çelebigiller 1938 yılında Kazakistan'a sürgün edilirler. 1948 yılında sürgünden vatana dönürler" (KK-2).

Behlul Efendi isyanına din adamları "mukaddes savaş" adı vererek önderlik etmekteydiler. Bu isyan hakkında en geniş bilgiyi Behlul Efendi ile mücadele eden bolşevik Nezer Heyderov (1896-1968) Rusca yayımladığı *Zengezur Dağlarında* adlı eserinde vermiştir:

"Zengezur gazasının Dağ-Tumas, Sirik, Kazanzemi, Maşanlı, Hanlık, Çay-Tumas, Efendiler (iki yerde -Kubadlı ve Cebrail ilçelerinde- yerleşir) köylerinin camatı Behlul Efendi'nin etrafına birleştiler. 1922 yılının Ekim ayının 18'de Behlul Efendi bu köylerden olan mücahidlerin karşısında bir konuşma yaptı ve konuşmasını kelime-i şahadetle bitirdi. `Eşhedü en la ilahe illallah, eşhedü enne Muhammeden Resululullah, eşhedü enne emirel-muminine Aliyen Veliyullah`. Orada olanlar kelime-i şahadeti tekrar ettiler" (Şehirli, 2023.)

Bu dua-yeminden sonra ayaklanmaya iştirak edenler silahlarını alarak kutsal savaşa katıldılar. Ancak o zamanlar Kubadlı kaza parti komitesinin başkanı olan Nezer Heyderov isyanı bastırmak için hepsi Ermeni asıllı olan Zengezur Kaza İç İşler reisi Saak Ter-Ayrapetyan, Kaza Siyasi Bürosunun reisi Nikolay Kostonyan, Kaza Milis reisi Avanos Akopyan, Harbi komiser Aşot Abramyandan yardım almış oldu (Heyderov, 1968: 275). Tüm bunlar kendi milletine karşı Ermeni komünistlerle

işbirliği yapan hainlerin Sovyet işgalini desteklemek adına gerçekleştirdikleri eylemlerdi.

Özetle Karabağ Bölgesi'nde isyanı başlatanlar Çelebiler ve diğer evliya grupları idiler⁴. Bu gruplardan biri olan Efendilerin de anti-Sovyet direnişi uzun zaman etkili oldu. Aynı şekilde Kubadlı ve Cebrail bölgelerinde meskûnlaşan Efendiler köyünün cemaatı Azerbaycan'a ilk gelen seyitler nesline mensup ailelerden oluşmuştur. Kubadlı ilçesinin Efendiler köyünden ayrılmış Seyitler nesline mensup ailelerin Kühülyatak adlı yurt yerinde meskûnlaşması sonucunda ortaya çıkmış ve önceleri Kühülyatak seyitleri olarak adlandırılmıştır. Bundan başka Kubadlı bölgesinin Hemzeli adlı yerinde Hekeri Nehri'nin sahilinde, İnce düzünde meskun bir köyün başka bir adı da Türk Efendiler köyüdür. Efendilere Kazah ilçesinde de rast gelinir (Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Lüğeti, 2007: 177). Efendi dinî unvanını taşıyanlar hem Karabağ'da hem Kazah'da hem de Zerdab bölgesinde vardır. Rus ve Sovyet işgaline karşı direnenler arasında efendilerin de özel yeri vardır.

Aslında halk sufi gruplarının zalime ve zulme, ayrımcılığa karşı her zaman direniş gösterdikleri bilinmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde de bu tür ayaklanmalar olmuştur. Örneğin Şahkulu Ayaklanması (1511), Nur Ali Halife Ayaklanması (1512), Şeyh Celal Ayaklanması (1520), Baba Zunnun Ayaklanması (1526), Kalender Çelebi Ayaklanması (1527), Şeyh Bedreddin Ayaklanması (1420) vb. isyanlar Osmanlı Devleti'nde eski inançlarını yaşatanların akibetinden haber verir. Buna rağmen Milli Mücadele yıllarında Anadolu Kızılbaşları Atatürk'ün yanında yer almış, işgale

⁴ Çarlık Rusyası Azerbaycan'da ahalisinin büyük çoğunluğu Şii olan yerlerde Şiiler, Sünniler yaşayan bölgelerde de Sünnileri mezhepsel ayrılık konusunda desteklemekle parçala hüküm sür politikasını uygulamaktaydılar. Ancak dönemin Şii âlimleri ve Sünni din adamlarının ileri gelenleri mezhep ayrımını ortadan kaldırmak için büyük çaba sarfettiler. Örneğin Kuba kadısı, Müslümanların Sünni Şiilere parçalanmasının aleyhine karşı olmuş ve bu ayrımı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hatta Kafkas valisi Kuba kadısına haberdarlık ederek bunun devletin politikasına ters düştüğünü bildirmiştir. Aynı zamanda Karabağ'da Çelebiler de mezhep ayrımına karşı çıkarak halkı bir olmağa seslemişlerdir. Örneğin Şeyh Ali Çelebi, onun oğlu Şeyh Hacı Kasım Çelebi, Şeyh Mir Sedi Ağa da Sünni-Şii bölünmesinin aleyhine olmuş, Müslümanların birliğini sağlamak adına faaliyet göstermişlerdir. Hacı Kasım Çelebi'nin damadı, tanınmış din adamı, tarihçi, tercüman ve Zengezur kazasının kadısı olan Behlul Behçet Sünni ve Şii teolojisiyle ilgili bir eser kaleme almış, mezhepsel bölünmenin suni olduğunu bildirmiştir. Camilerde Hz. Ali'yi Muhammed Peygamber'in varisi olarak anlatmış, Muaviye ve soyuna lanet okunmasını tüm Sünni mollardan talep etmiş, kelime-i şهادete "Aliyen Veliyullah"ı ilave etmiş, Muharremlik taziyesini ve Aşura törenlerini büyük coşkuyla ve Şiilerle birlikte geçirmiştir.

karşı direnmiş, milli mücadele hareketine katılanlara her türlü desteği vermiştir. Adından söz ettiren Kalender Çelebi isyanının devamı 20. yüzyılda Azerbaycan'da Sovyet rejimine karşı başlatıldı. Bu isyana Seyh Hacı Kasım Çelebi ve taraftarları önderlik yaptılar. Ancak isyan Rus kuvvetleri tarafından bastırıldı ve Hacı Kasım Çelebi ev tutsağı gibi yaşamaya mecbur kaldı: Birinci defa Cebrail'de Rüstem oğlu Mehmed'in evinde, ikinci defa Fuzuli bölgesinin Koç Ahmetli köyünde.

Halk arasında kerametlerine inanılan Hacı Kasım Çelebi'nin mezhep ayrılığını ortadan kaldırmakla bağlı bir kerameti de anlatılmaktadır: Hacı Kasım Çelebi Kubadlı'nın Hemzeli köyünden olan bilgili ve ünlü Şîî din adamı Hacı Hasan Hacı Mehdi oğlu ile birlikte hacca giderler. Hacı Kasım Çelebi Kâbe'nin kapısından geçerken Hacı Hasan'dan sorar:

“Hacı Hasan, Kâbe'nin kaç kapısı var”? Hacı Hasan cevap verir ki, şüphesiz bir kapısı var. Hacı Kasım Çelebi şöyle der: Onda biz neden Sünni-Şîî diye bölünmeliyiz? İslam'da tefrika salmak, zıtlık oluşturmak, mezhep ayırımı salmak, vallahi ve billahi ağılsızlıktır. Hacı Hasan cevap verir ki: Ya Şeyh Hacı Kasım Çelebi, sana iman etmeye lanet. Bununla da bu iki din adamı birlikte hareket edirler” (Beşiroğlu, 2006: 21).

Takipler ve manevî işkenceler sonucunda Şeyh Hacı Kasım Çelebi 1928 yılında ölür. Yerine geçen büyük oğlu Yasin Çelebi de tutuklanarak Taşkent'e sürgün edilir. Kaynak kişi bununla ilgili bir kerameti şöyle anlatır:

“Hacı Kasım Çelebi'nin Hovuslu köyünün ön kısmında Han Bağı denilen bir yerde yurdu varmış. Orası genelde müritlerin toplantı yeriymiş. Bir gün yine müritler yurt yerine toplanırlar. Burada Hacı Kasım yüzünü oğluna tutup: Yasin Taşkent'de çok evliyalar var, güzel yerdir”, der. Bunu üzerine Yasin Çelebi ağlamağa başlar. Yani Kasım Çelebiye ayan idi ki oğlu tutulacak ve Taşkent'e sürgün edilecek. Yıllar sonra Yasin Çelebi tutklanarak Taşkent'e sürgün edildi ve orada da dünyasını değiştirdi” (KK-2).

Ateist propagandanın en etkili zamanlarında dahi Çelebi ileri gelenlerinin irşad süreci kesintiye uğramadı. Ayrıca Sovyet döneminde de Çelebi ocağı adlandırılan Hacı Karaman türbesi ziyaret edilirdi. Ziyarete gelenlerin sayısı bağımsızlıktan sonra daha da arttı.

Çelebilerin en büyük hizmetlerinden biri de Sünni Şîî mezhep ayırımını ortadan kaldırma çabalarıdır. Aslında bu girişim Nadir Şah Afşar döneminde başlamış ancak Osmanlı Devleti'nin buna sıcak bakmaması yüzünden başarısızlıkla neticelenmiştir. Osmanlı sultanlarının Şia düşmanlığını ortadan kaldırmak için Nadir

Şah, Sultan I. Mahmud'a (1730-1754) elçi de göndermiştir. Kendi hâkimiyetini meşru göstermek için I. Şah İsmail'i ve Safevi Devleti'ni ve hatta Şiaları kötülerden geri durmayan Nadir, İran Şahı seçildiğini bildirmek ve Caferî mezhebini Osmanlı Devleti tarafından beşinci mezhep olarak kabulünü sağlamak amacıyla elçi olarak Abdülbaki Han Zengene'yi İstanbul'a gönderdi. Elçi heyetinde İran Sadr-ı Memalik'i Mirza Abdülkasım, Horasan müderrisi ve Ali Ekber Molla da vardı (Pour, 1977: 116).

İslam mezhepleri bakımından birbiriyle aksi mevkilerde duran Osmanlı ve Safevi devletlerini barıştırmak için Nadir Şah ilk önce Osmanlı uleması tarafından Caferîliği beşinci mezhep olarak tanımayı önerdi. Ancak Osmanlı Devleti bunu kesin bir dille reddetti (Kasımov, Ezimli, 2021: 92). Nadir Şah ilk olarak Safevi Devleti sınırları içinde Sunni-Şîî barışını sağlamak için harekete geçti. Bunu o 1736 yılının 13 Ocağında Muganda - Cavad geçidi yakınlarındaki askeri kışlasında gerçekleştirdi. A. Bakihanov'un yazdıklarına göre Nadir'in emriyle Mugan askeri kışlasına 100 bin insan ve İran'ın tüm ileri gelen şahısları, ordu komutanları, kabile reisleri, hanlar, din adamları toplandı. Uzun tartışmalardan sonra Nadir 1148 tarihinde (1736) İran tahtına çıktı ve şah oldu. Bu Türkmen kurultayında Nadir Şah ulema sınıfı karşısında Şîî ve Sünni mezheplerini birbirinden ayıran bazı dinî öğretileri çözmeye ve tüm Müslüman âleminde barışı oluşturmaya davet etti. İranlı ruhaniler Nadir Şah'ın bu teklifini kabul ettiler. Ancak Müslüman dünyasının en büyük devleti olan Osmanlı, bu teklifi gazapla karşılayarak reddetti (Bakihanov, 1991: 145). Ancak Osmanlı belgelerine göre devlet adamlarına yazdığı mektupta Nadir Şah kendi ülkesinin mezhep tutumunu eleştirmekte, Şîîliği dolaylı da olsa kötülemektedir.⁵ Nadir Şahın mezhepsel barışı sağlamak adına gösterdiği faaliyetler hakkında çok sayıda araştırma mevcuttur (Adıgüzel, Yıldırım, 2017: 59-96; Çolakoğlu, 2016: 19-33; Arı, 2001: 286; Arunova, Eşrefyan, 2005: 341; Ateş, 2001: 259; Gültekin, 2015: 55-78; Pour, 1977: 302; Kasımov, Ezimli, 2021: 90-99). Nadir

⁵ Nadir Şah Osmanlı devlet adamlarına gönderdiği nâmelerde Şah İsmail ve Safevîler'in uygulamış olduğu mezhep politikasını eleştirmiştir. Safevîler döneminde İran'da yaşayan kadın erkek çoğu ahali Şia mezhebini hak ve savab görüp ashab-ı güzîn ulemasının çoğunu tekfir ve bazısını tefsik etmekte, İmamet Hz. Ali'nin hakkı olduğu hâlde diğer sahabelerin bu hakkı tegallüben gasp ettiklerini düşünmekte ve Hazret-i Ali'yi diğerlerinden daha faziletli görmekteydiler. (Bk. Kırca, 2020: 393).

Şah'ın Şiî-Sünni ayrışmasını önlemek için yaptığı mücadeleyi Karabağ'da Çelebiler devam ettirdiler.

Çarlık Rusyası Azerbaycan'da ahalisinin büyük çoğunluğu Şiî olan yerlerde Şiîler, Sünnilerin yaşadığı bölgelerde de Sünnileri mezhepsel ayrılık konusunda desteklemekle “parçala-hüküm sür” politikasını uygulamaktaydılar. Buna karşılık dönemin Şiî ulemaları ve Sünni din adamlarının ileri gelenleri mezhep ayrımını ortadan kaldırmak için büyük çaba sarfettiler. Örneğin Kuba kadısı, Zengezur kadısı, Çelebiler ve çok sayıda Şiî din adamları Müslümanların Sünni ve Şiîlere parçalanmasının aleyhine olmuşlardır.

Bugün Çelebiler Muviyeye ve Yezit'e lanet okurlar. Hatta Çelebi babalarından biri Sünni din adamları tarafından Kur'anda Muviye'ye lanet yoktur, siz neden lanet okuyursunuz şeklinde çıkmışlar. Ancak şimdiki Çelebiler ezanda veya kelime-i şhadette “Aliyen Veliyullah” demezler. Bunu Çelebilerin müritlerinden olan Hovuslu cemaatının yaşlı bir bayanı “Siz Ali'yi bilmezsiniz” iradına karşı “Biz eşhedü enne emirel-muminine Aliyen Veliyullah deriz” (KK-1), cevabını vermiştir. Görüşme yaptığım Çelebi de konuya “Biz Ali'yi veli bilenlerdeniz, ancak diğer halifelere ve Ayşe'ye lanet edenlerden de değiliz, biz Hanefiyiz” (KK-2) şeklinde bir açıklama getirdi.

4. Çelebilerin Bazı İnanç ve Gelenekleri Hakkında

Çelebiler köyünde etraf yerlerin de ziyaret ettiği tepelik bir yerde Hacı Karaman Ocağı (Azerbaycan Türkçesinde Qaraman) vardır ki tarihî bilgilere göre bu ocağın temeli 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başlarında yöre insanlarını tasavvufi irşadla eğitmek için Diyarbakır'dan Azerbaycan'a gelmiş veya gönderilmiş Hacı Karaman Çelebi tarafından atılmıştır. Hacı Karaman Oğuzların Salur boyuna bağlı Karamanlılar tayfasından olup Çelebilerin içine yerleşmiştir. Ayrıca Karaman Beyliği'nin Bâtını-Şiî babalarla yakın olduğu da bilinen bir gerçektir. Hacı Karaman önce Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Cebrail ilçesine gelmiş, Niftalılar ve Nüsüs köylerine yerleşmiştir. Buradan da taşındığı yerde Çelebiler köyünü kurmuştur. Çelebilerin bir kolu da Berde bölgesine yerleşerek orada Çelebi köyünü kurmuşlardır.

Anlatılanlara göre Hacı Karaman Çelebi, hem Niftalılar ve Nüsüs köylerinde hem de Çelebiler köyünde çok sayıda keramet göstermiş ve halk tarafından Hızır adı ile çağrılmıştır. Onun gömüldüğü mezar sonradan büyük bir ziyaretgâha çevril-

miştir (Eroğul, 2009: 136). Etrafı taşla çevrili bu mezarda bir de büyük bir kara taş vardır. Türbeyi ziyaret edenler mezarın etrafında 3 defa döner, her türlü dilek diler, dilekleri için mum yakar ve mezarın üst tarafındaki kara taşa (siyah taş) çivi çakarlar. Ocaktan alınan topraktan bir tutam yenilirdi. Hatta insanlar hayvanlarını da bu mezarın etrafına üç defa döndürdüler ki hem artım çok olsun hem de bereketi bol olsun. Ocağı en çok hastalar şifa amacıyla ziyaret ederlerdi. Çebrail bölgesinde ‘Çelebi ocağı’ veya ‘Hacı Karaman Çelebi’ ocağı olarak isimlendirilen bu kutsal mekân halkın birlik ve beraberlik yeri idi. Nitekim mezarı hem şiiler hem de Sünniler ziyaret etmekteydiler.

Çelebiler köyünde mescid-medreseyi Hacı Karaman’ın oğlu Mehemmed Çelebi hicri 1088 (miladi 1678) yılında yaptırmıştır. Dinî ve dünyevi ilimlerin okutulduğu bu mescid-medresede devrin büyük din âlimleri eğitim vermişlerdir. Hatta 18. yüzyılın ünlü şairi ve sonradan Çelebilerden kız almakla akraba olan Molla Veli Vidadi de bir zamanlar bu medresede ders vermiştir. Mescid-medresenin yanında hücreleri ve özel odaları olan tekke de faaliyet göstermiştir. Bu tekkede dışarıdan gelen öğrenciler kalmışlardır (URL-5).

Çelebi köyünün dışında kalan Sirik, Aşağı Sirik, Hovuslu, Dağ Tumas gibi köylerin cemaatı da Çelebilerin etkisi altındaydılar. Bu köylerde Çelebilerin bir çok müritleri vardır. Ayrıca Kubadlı ilçesinin Dondarlı, Demirciler köylerinde de Çelebi aileleri yaşamaktadırlar ve etraf köylerin cemaatı da onlara saygı göstermekte ve niyazlarda bulunmaktadır. Bunu bir tür müritlik olarak da adlandırmak mümkündür. Hacı Karaman’ın beşinci kuşaktan torunu olan Hacı Kasım Çelebi’nin müritleri arasında Halefli köyünde Nesir kişi; Hacı İsaahlı köyünde İsaahlı; Melikli’de Hemid ve ailesi; Guşçular köyünde Alış; Nüsüs’te Hacı Dosbu, Hacı Məhəmməd Hüseyin; Sirik köyünde Cefergulu, Abuzer, Kaçak Süleyman; şihlar’da Züleyha Hanım, kocası Tehmez; Galacık’ta Hemze; Hovuslu’da Hacı Məhəmməd ve oğlu İsrafil, İsmail, Balakişi, Yusif gibi kişilerdir.

Sözlü anlatılara göre Çelebiler müzikle uğraşmayı çok severler. Çelebiler namaz, oruç, hac gibi dinî vecibelerinin hepsini yapmaya da özen gösterirler. Zamanla Sünni bir görünüm alsalar da hem şialara hem de Sünnilere aynı derecede yakınlık gösterdikleri bilinmektedir. Bu nedenle de Çelebi babalarının yanına her iki mezhepten insanlar gelirler. Eskilerde Çelebiler hayvancılıkla geçimlerini sağladıklarından yarı göçebe bir yaşam sürdürdüler. Bununla beraber Hacı Ka-

raman ocağına mütemadi olarak nezir de verilirdi. Çelebiler, Çelebi olmayanlarla evliliğe sıcak bakmadıklarından genelde kız alıp vermekte tutucudurlar. Çünkü onlar diğer kesimlere “kara cemaat” derler. Ancak Çelebiler diğer sosyal meselelerde kendilerini hiçbir zaman kara cemaattan üstün tutmamış, onlarla birlikte hareket etmişlerdir.

Çelebiler kendilerini Allah’ın tecelli ettiği insan veya Allah’ın nuru konmuş insan olarak gördüklerinden tarikata önderlik eden babanın takipçileri olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki babalık kurumu toplumun diğer üyeleri üzerinde oldukça etkili bir konum oluşturmuştur. Çelebilerde önderlik babadan büyük oğula geçmektedir. Buna onlar “emanet” derler. Ne yazık ki bugün Çelebi soyunu devam ettiren erkek evlat olmadığından soy kadınlarla sürdürülmektedir. Genelde Çelebi bir baba herhangi bir işte çalışmadığından geçimini nezir ve niyazlarla sağlamış olur. Ancak gelen nezirleri de yoksullara, ihtiyacı olanlara dağıtır. Çünkü mal ve mülk duygusunun kişiyi azdıracağına inanır ve bunu her zaman gözetmeye çalışır. Ayrıca geçen yüzyılın birçok Çelebi babalarının belli meslekle - agronom (ziraat mühendisi), tıbbi personel, dükkancı vs. uğraştığı da bilinmektedir. Ayrıca Çelebi toplumu içkiye, kumara, zinaya karşı sert tutumu ile bilinir. Birisi bu yasakları bozarsa tıpkı Alevilerde olduğu gibi toplumdan dışlanır. Çelebiler arasında baba cemaatin yol göstereni yani aksakalıdır. O kan davalarının, anlaşmazlıkların önünü almakla, ihtilafların çözümünü kontrol etmekle, yeni doğan bebeklere isim vermekle, erkek çocukların sünnetini düzenlemekle, evlenenlere resmi nikahtan sonra dinî nikâh kıymakla mükelleftir. Kaynak kişinin aktardıklarına göre kan davasını barışla sonlandırmak için sadece Çelebi babanın papağı da yeterlidir:

“Geçen asrın 60’lı yıllarında Sirik köyünde iki genç hayvan otarırımış. Aniden açılan tüfekten gençlerin biri ölür. Olayın şoku ile öldüren genç kaçır. Onun akrabaları Çelebi köyüne gelip kanı durdurmağı isteyirlər. Ancak onların motorlu taşıtı ile Çelebilerden ne Şerife hanım, ne Fatma Çelebi ne de Ali Çelebi gidemiyorlar. O zaman Ali Çelebi’nin gümüşü papağını kendileri ile götürürler. Ölen gencin anası Ali Çelebi’nin papağını gördükte kan davasından vazgeçir.” (KK-2).

Sadece Çelebiler değil, etraf köyler de Çelebilerin kerâmet sahibi olduğuna, şifa dağıttığına inanırlar. Mesela Diyarbakır’dan gelip Çelebi köyünde yerleşen Hacı Karaman Çelebi ilk defa Cebrail bölgesine geldikte o yörenin zengin adamlarından Ahmed adlı birisinin evine düşür. Ahmed kişinin anadan dogma kör ve sakat

bir kızları varmış. Ahmed kişi ile karısı sabah kalktıklarında kızlarının bağ-bahçeni süpürdüğünü görürler. Ahmed kişi “Bu keramet bizim misafire göredir”, der ve kızını Hacı Karaman’la evlendirir ve o yörede verimli toprağı olan Geyen Düzü’nü de damadına verir. Hacı Karaman’ın yurt salıp yaşadığı yer sonradan Çelebiler köyü olarak adlandırılır (KK-2).

Keramet göstermek yalnız Çelebi erkeklere mahsus bir durum olmayıp kadınların da keramet gösterdiği bilinmektedir. Örneğin, bir gün Hafize Çelebi der ki bir az su ısıtın başımı yıkayım. Su, sabun ve tarağı getirirler. Hafize Çelebi başını açar ki yıkasın, anında durur ve der ki misafir gelir, ortalıktan suyu ve sabunu götürün. Ancak herkes şaşırır ki köpekler neden havlamadı. O sırada öbür odada Fatma, Ali ve Hanife çiçek hastalığında yatırmışlar. Suyu, sabunu ortalıktan kaldıran gibi Hanife canını tapşırır. Hafize Çelebi der ki benim başım açık idi, ona göre de ölüm meleği - Ezrail (as) içəri girmedi (KK-2).

Kutsallık atfedilen Çelebi baba ve genelde diğer Çelebi üyeleri toplumsal huzurun kaynağı rolünü üstlenmiş durumdadırlar. Bu huzuru çoğu kez Çelebilerin kutsal mekanları da pekiştirmektedir.

Hacı Karaman ocağına sadece Cebraililer, Kubadlılar değil, Karabağ’ın her köşesinden, hatta Azerbaycan’ın diğer bölgelerinden de ziyarete gelinir. İnanca göre ocakta kesilen adak kurbanları Allah katında kabul edilir. Halk, ocağına sadece insanların değil, geyiklerin de sütlerini sağılması ve boynuzlarının değişmek için geldiklerine inanmaktadır. Çelebiler köyünün yukarısı ormanlık arazidir. Her gün oradan gelen geyikleri Hacı Karaman’ın karısı Yeter Nene sağarmış. Bir gün İtan’dan bir deste atlı gelir. Niyetleri Hacı Karaman’ı sınamakmış. Gelenler derler ki atlara arpa, saman getirin. Yeter Nene bir deri arasında arpa ve bir az da saman getirir. Gelenler bu kadar az arpanın bir ata dahi yetmeyeceğini bildirirler. Ancak arpanın deri dağarcıkta hiç bitmediğini görüp şaşırırlar. Yeter Nene geyik sütünden kazanda sütlü aş pişirir. Bu aş bir deste atlıya yeter ve hatta artık da kalır. Gelen atlılar bunları görüp geri dönürler (KK-2). Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde de geyiklerin ocaklara sütlerinin sağılması için geldiği söylenmektedir. Örneğin Masallı ilçesinin Harmandalı köyünde de bu inanç vardır (KK-3).

Karabağ Çelebilerinin Nevruz’da semah yaptıkları ve zikir çıkardıkları bilinmektedir. Semahda okudukları ilahilere ise *Çaramanlı Mevlanası* adı ver-

ilmektedir. Bu da onların sufi tarikat üyeleri olduğunun bir kanıtıdır. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Çelebiler de Mart ayının 22 tarihini Nevruz bayramı adı altında Hz. Ali'nin halife olduğu gün olarak büyük coşkuyla kutlarlar. Nevruz günü sembolik olarak padişah, vezir ve vekil seçirler, meydana dar ağacı dikirler ve Hz. Ali'nin halife olduğu günü bayram edirlir. Bu gelenek hâlen de sürmektedir (KK-2). Şialar da Nevruz bayramını Hz. Ali'nin halife olduğu gün veya Hz. Fatma ile evlendiği gün olarak kutlarlar.

SONUÇ

Tarihleri, nereden geldikleri, Oğuzların hangi boyuna mensup oldukları çok az bilinen Çelebiler sufi grubu veya kabilesi, dağınık hâlde yaşadıklarından dolayı araştırılması birçok problemi beraberinde getirir. 16. yüzyılda Karabağ bölgesinde irşad faaliyetleriyle dikkat çeken Azerbaycan Çelebileri, 19. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın işgaline, 20. yüzyılda Sovyet Rusyası'nın ateist siyasetine ve komünist rejimine karşı irşad eksenli ayaklanmalara önderlik etmiş bir sufi altgrubudur. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaşayan aynı adlı ailelerle akraba olduğu kesin olsa da aralarında tarikat bağının olmadığı kesindir. Nitekim Karabağ'ın dışında kalan Şeki, Ağdaş ve diğer bölgelerde meskunlaşan Çelebilerin tarikat mensubu oldukları hakkında elde hiçbir bilgi yoktur. Bunlar bir kabile veya ayrıca bir köy değil, kendilerini "Çelebi" olarak adlandıran ailelerdir. Sovyet rejiminin tüm manevî değerlere savaş açtığı geçen yüzyılın 30. yıllarından sonra Çelebiler Müslüman cumhuriyetlerdeki diğer sufi grupları gibi baskılardan, takiplerden ve fiziki yok edilmelerden kurtulmak için gizli faaliyete geçmiş, bağımsızlıktan sonra da bu korku sendromundan tam şekilde çıkamamışlardır. Bugün kendi adları ile kurdukları iki Çelebi köyünde yaşayan bu sufi grubunun etraf köylerde ve Kubadlı, Laçın gibi bölgelerde çok sayıda mürit ve muhipleri vardır.

Sonuç olarak ister mezheplere isterse de dinî hassasiyete saldıran her kesimin ve her türlü siyasetin karşısında yer alan Çelebilerin tarih karşısında en büyük hizmeti millî manevî değerleri korumaya ve barış içinde yaşamağa özen göstermeleri, toplumsal yaşamın tüm kademelerinde etkin rol oynamalarıdır.

KAYNAKÇA

"Efendiler (Cebrayıl)", *Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Lüğeti*. (2007). I cild. Bakı: Şerq-Qerb. s. 177.

Adıgüzel, Adnan ve Yıldırım, Alper. (2017), “I. Mahmud Dönemi (1730-1754) Osmanlı-İran İlişkileri”, *Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/7, s. 59-96.

Arı, Saim. (2001). *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah-I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Arunova, M. R. ve Eşrefyan, K. Z. (2005). *Nâdir Şah-ı Avşar*. Çev. N. Turaeva. İstanbul: Selenge.

Ateş, Abdurrahman. (2001). *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri* (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakihanov Abbas-Kuli-aga. (1991). *Gyulistan-i İram*. Baku: Elm.

Bartold, Vasiliy Vladimiroviç. (1968). *Rabotı po İstorii i Filologii Tyurkskih i Mongolskih Narodov*. Tom 5. Moskova: Nauka.

Beşir oğlu, Eşir. (2006). *İşıklı Şehsiyyetler Unudulmur*. Bakı.

Çolakoglu, Seda. (2016). “Nadir Şah ve Şii-Sünni Dünyasını Yakınlaştırma Girişimi”, *İraniyat Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.19-33.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1956). *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi. On Dokuzuncu Asirdanberî Bektaşî - Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri* (İkinci Baskı), İstanbul: Maarif Kitaphanesi.

Eroğul, Elisahib. (2009). *Cebayul Ziyaretgahları (Bedii Publisistika)*. Bakı: Teknur.

Geydarov, Nazar Geydar oğlu. (1968). *V Gorah Zangezura: Vospominaniya o Godah Borbi za Pobedu i Okreplenie Sovetskogo Stroya*. Baku: Azərneşr.

Gültekin, Hasan. (2015). “Koca Ragıp Paşa Münşeâtı’nda Nadir Şah ve Caferi Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 76, s. 55-78.

Halaçoğlu, Yusuf (2009). *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)* 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İbrahimov, Telman. (2016). “Çelebi Halçası, Onun Menşei ve Simvolikası”, *Türk Dünyasının Ortaq Dili Nabırlar Beynelhalq Simpozium*. Yunus Emre İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Xalça muzeyi 2-3 iyun 2016-cı il. Bakı, s. 1-10.

Kasimov, Heyirbey ve Ezimli, Dilaver (2021). “Nadir Şah Afşarın Barışık Siyasetinin Mahiyyetine Dair”, *Tarih, İnsan ve Cemiyet*, 2021 No. 2 (32), s. 90-99.

Kırca, Ersin. (2020). “Osmanlı - İran Resmî Yazışmalarına Göre Osmanlı Devleti'nin Nadir Şah ve Caferilik Mezhebine Yaklaşımı (1736-1746)”, *Tokat Gazı-osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2020, Aralık, s. 392-408.

Melioranskiy, Platon Mihayloviç. (1994-1897). *Kıratkaya Grammatika Kaxak-Kurğuzskogo Yazıka*. Ç. 1-2. Sankt-Peterburg: Tip. İmperatorskoy Akademiya Nauk.

Özlu, Zeynel (2015). Osmanlı Döneminde Hacı Bektaş Veli Sülalesi: Çelebiler” Belleten. Türk Tarih Kurumu. Ağustos, Cilt 79, Sayı 285, s. 501-530.

Pour, Ali Djafar (1977). *Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü.

Seferova, Cemale Arif Kızı. (2012). “Şeki Türbeleri”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 15, s. 31-38.

Şehrili, A. “Aşura Mərasimini Həmişə Vəhdət Şəklində Qeyd Edən Azərbaycan...”, <https://moderator.az/az/ekskluziv/543719/100-il-nc-meherrrem-ayinda-qubadli-ve-cebrayilda-rusiya-isalina-qarsi-usyan-qalxdı/> (E. T. 12.01.2023).

Subaşı, Necdet. (2010). *Alevî Modernleşmesi. Sırrı Faş Eylemek*. İstanbul: Timaş.

Türk Tarih Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türkey, Cevdet (2001). *Başbakanlık Arşiv Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: İşaret.

Yaman, Ali. (2007). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Noktakitap.

Yıldız, Harun. (2004). “Alevilerde Dedelik Kurumu”, *Alevilik*. (Haz. İ. Engin, H. Engin). İstanbul: Kitapyayınevi, s. 321-338.

İnternet Kaynakları

URL-1: [https://www.wikipedia.tr-tr.nina.az/%C3%87elebi_\(Mardinli_A%C5%9Firet\).html#cite_note-1](https://www.wikipedia.tr-tr.nina.az/%C3%87elebi_(Mardinli_A%C5%9Firet).html#cite_note-1) Erişim tarihi: 25.10.2022

URL-2: <https://elbeyliler.wordpress.com/elbeyl/> Erişim tarihi: 07.11.2022

URL-3: <http://celebi-bilgen-kardam.blogspot.com/> Erişim tarihi: 12.01.2023

URL-4: <http://www.kirikkale.gov.tr/celebi> Erişim tarihi 21.04.2023

URL-5: <https://portal.azertag.az/az/node/26146>. Erişim tarihi 15.04.2023

Kaynak Kişiler

KK-1: Şakir Albalyev, 1969, üniversite, bilim adamı, Dağ Tumas köyü/Cebrail bölgesi, 05.04.2018 tarihli görüşme.

KK-2: Əliyənnağı Zeynalov, 1945, meslek okulu, emekli, Sirik/Cebrail bölgesi, 14.04.2018 tarihli görüşme.

KK-3: Medine Hesenova, 1941, orta okul, emekli, Harmandalı/Masallı bölgesi, 10.05.2011 tarihli görüşme.

